

TERCÜME MAKALE/TRANSLATION

**KUR'ÂN'IN "KONUŞMACI BOYUTLARI" NIN ANALİZİ - TEKFİR SORUNU: KİM,
KİMİ, HANGİ YETKİYLE TEKFİR EDEBİLİR?**

"Inam, Ahmet. "Analyse der Sprecherdimensionen im Koran: das takfir-Problem: Wer darf wen mit welcher Legitimation einen Ungläubigen nennen?". *Journal of Religious Culture* 244 (2019), 1-18.

<http://publikationen.ub.uni-frankfurt.de/opus4/frontdoor/index/index/docId/50823>"

Tercüme: Ahmet ASLAN

Dr. Öğr. Üyesi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, Erzincan Assistant Prof., Erzincan B. Y. University Faculty of Arts and Sciences Department of Sociology, Erzincan/Turkey

ahmet.aslan@erzincan.edu.tr
orcid.org/0000-0003-1657-9662

Öz

Bu çalışmada klasik ve çağdaş tefsirlerin Kur'ân'da Allah'ın doğrudan ifadeleri ile O'nun alıntı yaptığı ifadeler arasındaki farklar anlamındaki "konuşmacı boyutları"na yeterli ve tutarlı bir şekilde değinilmediği savunulmaktadır. Bu doğrultuda bu kategorik ayrımların geçmiş dönemlerde yapılmamış olması sebebiyle konuyu açıklamaya yönelik sayısız, bazen de zorlama yorumların yapıldığı iddia edilmektedir. Makalede hem Müslümanlar arası tarihî, hem de kültürler arası güncel öneme sahip *tekfir* konusu ele alınmaktadır. Bu konu vasıtasıyla *tekfir* pratiği, Kur'ân'daki çeşitli hitap boyutlarının dikkate alınmasıyla hem Müslümanlar hem de Müslümanlar ile Müslüman olmayanlar arasındaki ilişkiye dair bambaşka görünüm arz etmektedir. Çalışmada "konuşmacı boyutları"nın kategorik ayrımı yöntemi, Kur'ânî bir kavram olarak *kâfirûn* ve onun türevleri (ve kısmen *müşrikân*) üzerinde, yani Müslüman olmayanlara imansız(kâfir) diye hitap edilmesi üzerine uygulanmaktadır. Bu makalenin temel sorusu ise şudur: Herhangi bir Müslüman'ı veya başka inançtan olan kimseyi kâfir olarak nitelemeye (tekfir etmeye) kim, nasıl yetkilidir? Kur'ân'daki peygamber kıssalarından anlaşılmaktadır ki Tanrı'nın ve O'nun peygamberlerinin farklı konuşmacı boyutlarını kullanmaları Tanrı'ya ve peygamberlere farklı iletişim biçimleri ve meşruiyetleri vermektedir. Bu durum özellikle Hz. Muhammet ve Hz. Mûsâ'nın uygulama örneklerinde ve tepkilerinde açıklığa kavuşturulmaktadır. Konuşmacı boyutlarının kategorik ayrımı bizim, *tekfir* pratiğini uygulamanın yanlış olduğunu ve hiçbir meşruiyete dayanmadığını anlamamıza yardımcı olmaktadır. Başkalarının âhiret hayatını etkileyebilecek türden *kader*-hükümünü vermemek ve bu işi Tanrı'ya bırakmak her Müslüman'ın görevi olmalıdır. Bir Müslüman, muhalif görüşlere dair yargılarında insan onuruna yaraşır ölçüleri koruyan peygamberlerin örneğine güvenmelidir. [Mütercim]

Anahtar Kelimeler: Konuşmacı boyutları, Tekfir, Kur'ân bilimleri, Tefsir, Kur'ân'da hitap, Peygamberlerin hitabı.

ANALYSIS OF THE “SPEAKER DIMENSIONS” OF THE QUR'ANTEKFİR PROBLEM: WHO, WHO AND WHICH AUTHORIZATION CAN MAKE TEKFİR?

Abstract

In this study, it is argued that classical and contemporary interpretations are not sufficiently and consistently addressed in terms of the differences between the direct expressions of Allah in the Qur'an and the expressions he cites. In this respect, it is claimed that numerous, sometimes coercive comments were made to explain the subject since these categorical distinctions were not made in the past. The article deals with the issue of historical and intercultural procurement, among the Muslims. Through this issue, the practice of tekfir offers completely different views on the relationship between both Muslims and Muslims and non-Muslims, taking into account the various aspects of the address in the Qur'an. In the study, the categorical separation of “speaker dimensions” is applied on the Qur'an and its derivatives (and partially polytheist) as a concept, namely non-Muslims as unbelievers /infidels. The main question of this article is: Who is authorized to qualify (denounce) any Muslim or anyone of other faiths as an infidel? It is understood from the stories of the prophets in the Qur'an that the use of different speaker dimensions of God and His prophets gives different ways of communication and legitimacy to God and prophets. This situation especially Hz. Muhammad and Hz. It clarifies in the practice examples and reactions of Moses. The categorical distinction of speaker dimensions helps us to understand that it is wrong to practice the repetition-practice and is not based on any legitimacy. It should be the duty of every Muslim to not give the fate-order that can affect the life of others in the hereafter and leave this work to God. A Muslim should rely on the example of the prophets who maintain the dignity of human dignity in their judgments of dissenting views. [Translator]

Keywords: Speaker dimensions, Tekfir, Qur'an sciences, Tafsir, Addressing in the Quran, Addressing the prophets.

Atf / Cite as: Inam, Ahmet. “Kur’ân’ın ‘Konuşmacı Boyutları’nın Analizi - Tekfir Sorunu: Kim, Kimi, Hangi Yetkiyle Tekfir edebilir?”. çev. Ahmet Aslan. *Kader* 18/1 (Haziran 2020), 344-361. <https://doi.org/10.18317/kaderdergi.714717>

Giriş

Bu dizinin ilk makalesinde¹ “başkasının günahını yüklenme” konusunda Kur’ân’da anılan tarihî bir örnekle Müslüman bilginlerin çoğunluğunun; çeşitli Kur’ân ayetlerinin karşılaştırılmasından oluşan bir kıyastan ziyade doğrudan Allah’ın hitabıyla vahyedilen ayete, daha fazla dikkat kesildikleri ortaya konulmuştu.

Bununla birlikte klasik ve çağdaş tefsirlerin Kur’ân’da Allah’ın doğrudan ifadeleri ile O’nun kişilerden yaptığı alıntılar arasındaki farklar anlamındaki ‘konuşmacı boyut’larına yeterli ve tutarlı bir şekilde değinmedikleri de açıklığa kavuşturulmuştu. Eğer bu kategorik ayrımlar geçmiş dönemlerde yapılmış olsaydı, söz konusu konuyu açıklamaya yönelik sayısız, bazen de çaresiz görünen teviller büyük ölçüde gereksiz olurdu. Ve bu durumda Tanrı’nın normatif hitabı otoritesi, özgünlüğü ve açıklığı ile daha güçlü ve doğrudan bir şekilde iletilebilirdi.

¹ Ahmet İnam, “Analyse der Sprecherdimension im Koran: die Thematik der Sündenübertragung Hâbil und Qâbil: Wer sagt was und wer verurteilt wen?”, *Johann Wolfgang Goethe-Universität*, 2019, <https://www.irenik.org/nr-241-2019/#more-2093> (Erişim 08.04.2020).

"Konuşmacı boyutlarının analizi" dizisinin bu ikinci makalesinde, hem Müslümanlar arası tarihî, hem de kültürler arası güncel öneme sahip *tekfir* konusu ele alınmaktadır. Bu konu vasıtasıyla Kur'ânî bakış açısından açıklığa kavuşturulmalıdır ki *tekfir* pratiği, Kur'ân'daki çeşitli hitap boyutlarının dikkate alınmasıyla hem Müslümanlar hem de Müslümanlar ile Müslüman olmayanlar arasındaki ilişkiye dair bambaşka görünüm arz etmektedir. Bu bağlamda Müslüman olmayanların bazı radikal çevrelerde genellikle aşığılama amaçlı² inançsız kimseler (kâfirler) olarak ele alınıp nitelenmesi, yalnızca Kur'ânî beyanların muradına değil aynı zamanda Hz. Peygamber'in örnek yaşantısına (*sünnet*) da ters düşmektedir.

Konuşmacı boyutlarının kategorik ayrımı yöntemi, aşağıda Kur'ânî bir kavram olarak *kâfirûn* ve onun türevleri (ve kısmen *müşrikûn*) üzerinde, yani Müslüman olmayanlara imansız (kâfir) diye hitap edilmesi üzerine uygulanmaktadır. Burada da, Tanrı'nın doğrudan yetkili (kati) hitabı ile O'nun tarafından yalnızca alıntılanan ifadeler ve Hz. Peygamber'in Müslüman olmayanlara yönelik nitelemeleri arasındaki temel farklılaşma üzerinde durulacaktır. Bu makalenin temel sorusu ise şudur: Herhangi bir Müslüman'ı veya başka inançtan olan kimseyi kâfir olarak nitelemeye (tekfir etmeye) kim, nasıl yetkilidir?

Teknik olarak Kur'ân'daki peygamber kıssalarının kronolojisine göre ilerlenecektir. Ancak hepsinde "kâfir(ler)" ibaresi geçmediği için bütün peygamber kıssaları incelenmeyecektir. Bu makalenin amacı; peygamberlerin ilâhî mesajı tebliğ görevlerini yerine getirirken inkâr ve şirk günahını şiddetle reddettiklerini, kınadıklarını; inançsızlığı suçladıklarını, inanmayanları eleştirdiklerini (yani günahkâr eylemleri kınadıklarını) ama bunları yaparken tahkir söyleminde bulunmadıklarını açıklığa kavuşturmadır. Peygamberler, Müslüman olmayanları hitap eder ve determine edici tarzda "inanmayanlar" olarak etiketlemede Tanrı'nın önüne geçmiyorlardı. Çünkü İslâm'a göre bu şekilde hayatî öneme sahip ve kaderi belirleyici bir yargıda bulunmada tek yetkili Tanrı'dır. Diğer bir deyişle peygamberler, *Hâricîler*'in edasıyla kendilerini otorite olarak görüp bilinçsizce Tanrı'nın sözcüsü gibi davranmamışlar, bilakis Tanrı'nın kendilerine açık olarak emrettiklerine bağlı kalmışlardır "(İnsanları) Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğütle davet et ve onlarla en güzel şekilde (veya: daha güzel şekilde [onların sana yaptıklarından daha güzel]) mücadele et. Çünkü senin Rabbin kendi yolundan sapan kimseyi de, doğru yola yöneleni de en iyi bilendir."³

Kur'ân Bilimlerinde (*Ulûmül-Kur'ân*) Hitap Biçimleri

Kişisel hitap, kararsız (ambivalente) bir iletişimsel eylemdir. Bu iletişimsel eylem muhataba bir konuşma teklifi formundadır. A, B'ye "sen" der ve onu dilsel bir etkileşime davet eder. Böylece B, bir iletişim ortağı olarak tanınır ve -en azından konuşmanın iç anlamına göre- A'nın söylediklerini onaylama ya da reddetme şeklinde bir cevap verme fırsatı elde eder. Habermas'ın tahakkümsüz diyalog (diskurs) olarak adlandırdığı,

² Bkz. Andrew Zick (v.d.), *Lasset uns insha'a Allah ein Plan machen* (Wiesbaden: Springer VS, 2018), 80-81.

³ en-Nahl 16/125.

konuşulmanın bir muhatap olarak tanındığı ve konuşmaya katılmak için eşit fırsatların olduğu bu ideal(tipik) durumun aksine “ampirik konuşma durumu”, bu kurallara gerçekte ne ölçüde uyulacağına karar verir. Bu konuşma durumunda yetki, güç, statü ve menfaatler genellikle iletişimsel sürece müdahale eder ve fırsat dengesini değiştirir. Burada kişisel hitabın belirsiz çevirme tarafı kendini gösterir. Bu hitap yüzleşme biçiminde uyarının, tehdidin veya indirgeme yoluyla dışlamanın bir aracı olabilir, hatta bu şekilde birinden dolayı olarak bahsetmekten çok daha etkilidir. Bu özel işlev nedeniyle, bu makalede hitap biçimine ve onun çeşitli konuşmacı boyutlarındaki görünümüne özel önem verilmektedir.

Kur’ân-bilim’in klasik ve çağdaş eserlerinde, hitap konusu (*muhâtabât*, *hitâb*) önemli bir konudur. Süyûtî’nin [ö. 911/1505, ç.n.]*el-İtkân* adlı klasik eserinde Kur’ân’daki hitap çeşitlerinin, ilgili çağdaş literatürün hâlâ koruyup esas aldığı birbirlerinden farklı otuz dört türü sıralanmaktadır. Bu tasnife göre türler sırasıyla üç gruba ayrılır: yalnızca Peygamber’e yönelik hitaplar, Peygamber’e değil de diğer insanlara yönelik hitaplar ve tüm olası muhataplara (Peygamber’e ve diğer insanlara) yönelik hitaplar. Burada “genel/evrensel hitap” (*hitâbü’l-âm*) ve “özel hitap” (*hitâbü’l-hâs*) arasındaki ayrım özellikle dikkat çekicidir.

Süyûtî, *kâfirûn* ve *yâeyyühellezinekeferû* (“Ey inkâr edenler!”) hitap şeklini, “kınama, aşağılayıcı değerlendirme hitabı” anlamına gelen “*hitâbüz-zemmi*” kategorisine yerleştirmektedir.⁴ O, doğrudan ve özel olarak inanmayanlara yönelik bu hitap formunun; Kur’ân-ı Kerîm’de 66. sürenin 7. ve 109.sürenin 1.ayetlerinde olmak üzere yalnızca iki yerde geçtiğini belirtmektedir. 66. sürenin 7. ayetinde inançsızlara âhirette, yani inanmayanlar olarak hesap gününe ulaştıklarında ilk olarak böyle hitap edilmektedir. 109. sürenin 1. ayetindeki hitabı, Süyûtî’nin neden “*hitâbüz-zemmi*” kategorisinde sıraladığı açık değildir. Bu ayetin öteki dünyaya yönelik, kadere ilişkin oluşu muhtemel bir açıklama olarak kabul edilebilir. Allah, Hz. Peygamber’e: “*De ki: ‘Ey inançsızlar! Ben sizin kulluk ettiklerinize kulluk etmem. Siz de benim kulluk ettiğime kulluk edecek değilsiniz. Ben sizin kulluk ettiklerinize kulluk edecek değilim. Siz de benim kulluk ettiğime kulluk edecek değilsiniz. Sizin dininiz size, benim dinim de banadır.’*” şeklinde seslenmesini emrettiğinde “*Ey İnançsızlar/kâfirler*” hitabının kuvvet ve etki gücü tamamıyla kendini gösterir. Bu ayetlerin, tarihsel bağlam dışında ve evrensel bir okuma (‘*âm*) olmaksızın, farklılık ve eşitsizlik vurgusuyla hoşgörüyü ve dinlerin bir arada yaşamasına evrensel bir çağrı olarak anlaşılması mümkündür⁵. Ancak diğer taraftan Râzî’nin[ö. 606/1210, ç.n.] yaptığı, Süyûtî’nin de ima ettiği gibi tarihsel bağlamında, hitap yönü dikkate alınarak vetarihsel-bağlamsal (*hâs*) bir okumayla bu ayetlerde Tanrı’nın Peygamber üzerinden çok-tanrıci Mekkelileri açıkça kınaması söz konusudur (ayrıca aşağıya bkn.).“*Ey inançsızlar/kâfirler!*”başlangıç ifadesi burada yanlış anlamalara izin vermeyecek şekilde “*Siz*

⁴ Celâleddin es-Suyûtî, *el-İtkân fi ulûmi’l-Kur’ân*(Suudi Arabistan: Merkezü’d-dirâsâti’l-Kurâniyye, t.y.), 4/1496.

⁵ Krş. <https://kuran.diyabet.gov.tr/tefsir/K%C3%A2fir%C3%BBn-suresi/6208/1-6-ayet-tefsiri> (Erişim: 01.02.2019).

yanlış inanca sahiptiniz." anlamına gelir ve sûrenin geri kalanı bu bakış açısıyla anlaşılmalıdır.⁶

"İnançsızlar/Kâfirler" anlamına gelen nitelendirmelerin çoğu karşımıza, Tanrı'nın söz konusu kimselere doğrudan hitap etmediği ancak peygamberler üzerinden vahyin muhatapları olarak belirlenen, Süyûtî'ye göre görmezlikten gelen/hiçe sayan bir retorikle anılan(O kimseler ki, inançsızlar.) ve böylelikle doğrudan muhatap olmakla ödüllendirilmeyenler şeklinde çıkmaktadır. Muhatap olarak onurlandırmayan bu dışlayıcı üslup, yukarıda zikredilen iki Kur'ân ayetinde de görülmektedir. Çünkü ilk örnekte hitap eden anonimdir, tanınmaz. Âhiretteki inançsızlara bu şekilde kimin hitap edeceği belirgin değildir. İkinci örnekte ise Peygamber yine arabulucu sözcü görevi ifa etmektedir.

Yukarıda örnek olarak sunulan iki ayet,konuşmacı boyutlarını göz önünde bulundurma yöntemiyle yorumlandığında küfür ve şirk günahını hakkıyla değerlendirip tavsif etme yetkisinin hatip ve davacı olarak yalnızca Tanrı'ya ait olduğu görülecektir. Kısacası kimin imansız olduğuna, ona bu vasfıyla hitap edilip edilemeyeceğine ya da ona nasıl hitap edileceğine yalnızca Tanrı karar verir. Çünkü "...yolundan sapanı da doğru yolda gidenleri de en iyi bilen..."yalnızca Tanrı'dır. Bu bağlamda "hakkıyla" vurgusu,"şey"leri hak ettikleri şekilde adlandırmayı ifade eder. Zira Müslüman olmayan, aşağılayıcı anlamda inançsız bir kimse olarak kabul edildiğinden Tanrı'ya iletişim ortağı statüsü vermemektedir ve ona ya anonim ya da Peygamber üzerinden hitap edilmektedir.

'Konuşmacı boyutları' anlamında hitap biçimlerinin farklılaşması ve kategorik ayrımı bu makalede ele alındığı şekliyle ne Süyûtî'de, ne de bizim ulaşabildiğimiz günümüz Kur'ân bilimleri eserlerinde görülmektedir.⁸

Tarihsel ve Sosyal Perspektiften Tekfir Pratiği

İslâm tarihinin erken dönemlerinde ilk olarak siyasî bölünmeler⁹ sebebiyle farklı düşüncelere sahip Müslümanları cemaatten dışlama eğilimi gelişmiştir. Bu dışlanmanın en uç şekli inançsızlık iddiası (iftirası), yani "tekfir etme"ydi. Genç İslâm cemaati içindeki ilk büyük tefrika, farklı düşünenlerin teolojik olarak kodlanarak dışlanması uygulaması olarak Hâricîler'in, Halife Alî'ye ve onun siyasî muhalifi Muâviye'ye karşı olan tekfir suçlamasıydı.¹⁰ Bu anlaşmazlığın ana problemi teolojik değil politikti, ihtilaf dinî olarak kodlandı ve propaganda gücüne sahip sloganlarla donatıldı.

Kodlama Kur'ân ayetlerinden başka bir şeyle yapılmadı. Ayetten üretilen"*Yalnızca Tanrı hüküm verme yetkisine sahiptir (lâ hükme illâ lillâh).*"sloganı, Hâricîlerce meşruiyet aracı

⁶ Krş. Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb/ et-Tefsîru'l-kebir*(Beyrut: Dâru'l-fikr, 1981), 32/136-144.

⁷ en-Nahl 16/125.

⁸ Subhi Salih, *Mebâhis fi ulûmi'l-Kur'ân* (Beyrut: y.y. 2009); İ. Lütfi Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü* (Ankara: y.y. 1971).

⁹ Krş. Ignaz Goldziher, *Vorlesungen über den Islam*(Darmstadt: y.y. 1963), 191.

¹⁰ Krş. Toshihiko Tzutsu, *The Concept of Belief in Islamic Theology: a semantic analysis of iman and islam* (Salem / New Hampshire: 1988), 3 vd.; Ebûl-Feth Muhammed Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, Almancaya çev. Theodor Haarbrücker, *Religionspartheien und Philosophenschulen* (Halle: 1850), 128 v.d.; Karl Heinz Pampus, *Studien zum Minderheitenproblem im Islam, Über die Rolle der Hâriğiyaim frühen Islam*(Wiesbaden: 1980), 7 vd.

olarak kullanıldı.¹¹ Hâricîler, Halife'yi ve Mu'âviye'yi, Edrûh'un sözde hakem heyetine - yani beşerî bir hükme- boyun eğdikleri iddiasıyla inançsızlıkla suçladı.¹² Hüküm yalnızca Tanrı'ya aitken¹³ Halife nasıl olur dabeşerî bir hükme boyun eğebilirdi, onların Ali aleyhine köktenci, meydan okuyucu, ağır hükümleri buydu. Hâricîler, hüküm verme ile küfrü ilişkilendiren Kur'ân'ın 5. suresinin 44. ayetini kendi amaçları doğrultusunda kullanarak tekfirin genişletilmiş bir formunu dünyaya sunmuş oldular. Bu ayette: "...Allah'ın indirdiği ile hükmetmeyenler kafirlerin ta kendileridir..." buyrulmaktadır. Söz konusu dinî çağrışımlı anlaşmazlığın siyasî yekûnu, kendi inandırıcılığını korumaya çalışmak ve iktidarlarını güçlendirmektir, lakin bu İslâm ilâhiyat tarihinde bitmek tükenmek bilmeyen derin tartışmalara yol açtı. Bir beşerin hükmünü Tanrı'nın hükmüne tercih eden bir Müslüman, bu fırkanın ayrılık yaratan mantığına göre büyük bir günahkâr hatta inançsız sayılmaktadır. Tanrı'nın otoritesine karşı geldiği iddia edilen bu günahkâr, böylelikle inançsız olarak damgalandı. Hatta bazı Hâricî grupların bu doğrultuda şiddete başvurmaları hiç de nadir değildi.¹⁴ Her ne kadar bu siyasîfirka uzun süre varlık gösterememiş ve bilginlerin büyük çoğunluğu tekfir pratiğinin bu araçsallaştırıcı formuna¹⁵ karşı çıkmış olsalar da ayrımcılık ve bölünmenin bu biçiminin felaketi Müslüman dünyasındaydı ve her tarafa yayıldı.

İlk olarak Mürciyenin ve biraz daha sonra teşekkül eden Ehl-i sünnet ve'l-cemâat, Şia ve Mu'tezile gibi itikadî ve siyasî fırkaların öncü bilginleri Hâricîler'in bu radikal tutumlarına karşı deliller sunsalar da bu radikal pratiğin etkileri, son sayılan ekollerde de, günümüze kadar gelmiştir. Mesela Mu'tezile anlayışında büyük günah işleyen bir Müslümanın, Müslüman cemaati içerisinde yaşamaya devam etmesine izin verilse de günahtan yüz çevirmediği müddetçe dinî açıdan inançlı sayılamayacağı yaklaşımı yer bulmaktadır. Bu yaklaşım aynı zamanda ağır bir günah işleyen ve ani ölüm sebebiyle tövbe imkânı bulamayan Mümin bir kimsenin âhirette cehenneme gireceği ya da kâfirlerden sayılacağı anlamına da gelebilir. İbn Teymiyye'ye[ö. 622/1225, ç.n.]göre Mu'tezile kelâmı bu açıdan mantıksal olarak Hâricîler'in yaklaşımına benzemektedir.¹⁶ Hâricî ve Mu'tezilî tanımlar arasındaki fark; Mu'tezile'ye göre büyük günah işleyen (fâsık) kimsenin âhirette inançsız (kâfir) olarak niteleneceği halde bu dünyada böyle nitelenemeyecek olmasıdır.¹⁷

¹¹ Krş. Şehrestânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, s. 132; Andrew Rippin, *Muslims: Their religious Beliefs and practices* (New York: 2005), 75.

¹² Krş. Goldziher, *Vorlesungen*, 191; Pampus, *Über die Rolle der Hâriğiyaim*, 7 vd.

¹³ el-Mü'min 40/12.

¹⁴ Şehrestânî, *el-Milel ve'n-nihal*, 131; Ebû Mansûr Abdülkâhir el-Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-firak*, İngilizceye çev. Kate C. Seelye, New York: 1920, 1/74 v.d.

¹⁵ Ahmet İnam, *Die theologischen, juristischen und sozialen Dimensionen der Sünde im Koran* (Köln: 2016), 91-96.

¹⁶ İbn Teymiyye, *Kitabü'l-îmân* (Dâru'l-furkan, trs.), 27 vd.

¹⁷ İnam, *Dimensionen der Sünde*, 93 v.d. Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz.: Cornelia Schöck, *Koranexegese, Grammatik und Logik: Zum Verhältnis von arabischer und aristotelischer Urteils-, Konsequenz- und Schlusslehre* (Leiden: 2005); Wilferd Madelung, "Der Kalâm", in: *Grundriß der arabischen Philologie*, Hrsg. Helmut Gätje (Wiesbaden: 1987); Josef van Ess, *Theologie und Gesellschaft im 2. und 3. Jahrhundert Hidschra* (Berlin/New York: 1991-1997).

Bütün büyük Sünnî amelî ve kelâmî mezhepler tarafından şiddetle reddedilmesine rağmen tekfir; Müslümanların tarihinde, özellikle siyasî çıkarlar veya bireysel rekabetlerin etkili olduğu dönemlerde etkisini gösterdi. Meselâ Sünnî bilginlerden Eş'arî[ö. 324/935-36, ç.n.]ve Bâkîllânî[ö. 403/1013, ç.n.]Mu'tezilî bilginlerden Nazzâm'ı [ö. 231/845, ç.n.]inançsızlıkla suçladı ve hakkında tenkitler yazdı. Çeşitli Sünnî fırkalar da - başta Selefiyye olmak üzere- zaman zaman bu dışlama uygulamalarını kullandı. Selefler'in tekfir uygulamaları genellikle Sufizim bağlılınmaydı. Buna karşın Selefler de Sünnî kelamcılar (*mütekellimûn*) ve Sûfilerden gelen suçlamalarla mücadele etmek zorunda kaldılar. Bugüne kadar özellikle farklı Sûfî tarikatların ve Selefler'in/Vehhâbîler'in takipçileri arasında, Selefler -sadece sûfilererekarşı olmamakla beraber- daha açık bir şekilde öne çıksalar da, birbirlerine karşı tekfir pratiği konusunda fazla bir şey değişmedi.¹⁸

Peygamberler ve Onların Kavimlerine Hitabı

Hz. Nûh ve Kavmi

Kur'ân'a göre, halkına ilâhî vahyi tebliğ görevi verilen ilk peygamber Hz. Nûh'tu. O'nun kıssasından peygamberlerle çeşitli muhalifleri arasındaki daimî yüzleşmenin başlangıcını okuyabiliriz. Aynı zamanda peygamberlik tavrının tipolojisi bu ilk kıssadan elde edilebilir.

Nûh, halktan biridir¹⁹ ve bundan dolayı çevresine hep "Ey halkım!(yâ kavmi)" diye hitap etmektedir²⁰. Allah'ın bir elçisi olarak O, kavmine tek Tanrı inancını (*tevhîd*) tebliğ etmiş ve karşılığında dünyevî hiçbir karşılık beklememiştir²¹. O, halkını yaklaştırmakta olan bir azaba karşı uyarılmış²²ve apaçık bir sapıklıkta olmak (*dalâlin mübîn*), ayrıcalıklar (*yetefeddale*) elde etmeye çalışmak ve delirmiş olmak (*cinnet, mecnûn*)²³gibi iftira ve eleştirileri göğüslemek zorunda kalmıştır. Kavmine göre O'nu her hâlükarda yalnızca "toplumun en alt tabakasından olan, aşağılanmış"(*erzelûn*)²⁴kimseler izlerdi. Toplumun önde gelenleri (*mele*) tarafından yapılan bu iddialar karşısında Nuh,halkını belalara karşı uyardıya devam etmiş ve Tanrı'nın merhametinin onları kuşatmasını dilemiştir. Ancak Nûh'un tebliğ ettiği ilâhî mesajı, değil sadece toplumun önde gelenleri nerdeyse tamamı reddetmiştir. Sadece birkaç kişi ona tabi olarak gemi ile tufandan kurtulabildiler.²⁵ Yine de Nûh'un halkına "Ey inanmayanlar/kâfirler!" ya da "Ey (çoktanrıcular) müşrikler!" şeklinde hitap ettiği bir örnek bulunmamaktadır.

¹⁸ Yusuf Şevki Yavuz, "Tekfir", *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi* (Ankara: 2011),40/ 350-356.

¹⁹ bk. mesela el-A'râf 7/63.

²⁰ el-A'râf 7/59, Yûnus 10/71, Hûd 11/28-29, Nûh 71/ 2, 5.

²¹ bk. mesela Hûd 11/9.

²² Hûd 11/26.

²³ el- Mü'minûn 23/5, el-Kamer 54/9.

²⁴ eş-Şu'arâ 26/111.

²⁵ İnam, *Dimensionen der Sünde*, 199-202.

Nûh halkıyla veya halkın ileri gelenleriyle konuştuğunda, söyleyeceklerini açıkça, uyarıcı bir tonla ve eleştirel²⁶ olarak söyledi ama onların alaylarını²⁷, asosyal taleplerini (alt tabakadan kimseleri reddetmesi talebi²⁸ ve risâleti yalanlamalarını (*kezzebet*),²⁹ da sükûnetle ve sabırla/müsamahakâr (*nachsichtig*) karşıladı.

Öte yandan Tanrı'nın bu halk için açık ve belirleyici ifadeleri ve unvanları vardı: Bu halkın üyelerini kör topluluk (*kavman'emin*),³⁰ günahkar/haksızlık yapan (*zalemû, kavmi'z-zâlimîn, zâlimûn*)³¹, aptal/cahil (*câhilîn*),³² kötü halk (*kavme sev'm*)³³, günahkar/affedilmez topluluk (*kavmen fâsikîn*)³⁴ ve nihayet kafirler olarak (*ellezîne keferû*)³⁵ nitelendirmiştir.

Nûh halkına karşı -Tanrı'nın peygamberlerden beklediği gibi- eleştirel, uyarıcı ama aynı zamanda sakin ve sabırlı bir tutum sergilerken Tanrı, bu toplumu vahye ve elçisine karşı tutumları ve toplumun zayıf kesimlerini aşağılayıcı tavırları sebebiyle açık nitelendirmeler ve yargılarla tavsif etmiştir.

Ancak bu kıssada, aşağıda da görüleceği gibi, yukarıdaki durumlardan farklı olan istisnalar vardır. Kıssanın iki yerinde Nûh'un kendisi kavmini inançsız olarak nitelendirmektedir. Bunların ilki, Nûhile dağlara çıkarak kendisini tufandan kurtarmayı uman oğlu arasındaki kısa diyalogda yer almaktadır. Burada Nûh, oğluna "Oğlum! Bizimle birlikte gemiye bin ve inanmayanlarla birlikte kalma!"³⁶ diye seslenmektedir. İkincisi ise Tanrı ile yapılan bir diyalogda geçmektedir. Burada Nûh, ümidini tamamen yitirmiş ve halkının gelecekte daha da kötüleşeceğini düşünerek sonunda Rabbine şöyle yakarmaktadır: "Rabbim, yeryüzünde inkârcılardan/kâfirlerden hiç kimseyi sağ bırakma! Sen onları bırakırsan kullarını saptırırlar; günahkâr nankör nesillerden başkasını da yetiştirmezler."³⁷

Bu iki istisnada Nûh'un kavmini neden inançsızlar (kâfirler) olarak nitelendirdiği hakkında çeşitli yorumlar yapılabilirse de kıssanın akışına dayanarak şu hususlar kesin olarak söylenebilir: Birincisi hiçbir yerde Nûh, halkına ve muhaliflerine, onları inanmayanlar (kâfirler) olarak niteleyen ya da onlar hakkında yargılayıcı ifadeler içeren bir tarzda hitapta bulunmaz. İkincisi, mezkûr iki bağlam da ilahî hükmün ve gemi inşa etme emrinin verilmesinden, yani kâfirlerin inançsızlar olarak ölecekleri hükmünün (kaderin) verilmesinden sonraki zamana aittir. Kısacası Nûh, Tanrı'nın hükmüne uygun davranır, O'nun hükmünü kendi(ne) uydurmaz.

²⁶ "Siz aptalca davranan/cahil insanlarsınız!", Hûd 11/29.

²⁷ Hûd 11/38.

²⁸ Hûd 11/29.

²⁹ eş-Şu'arâ 26/105.

³⁰ el-A'râf 7/64.

³¹ Hûd 11/37,44; el-Mü'minûn 23/27-8; el Furkân 25/37; e-Ankebût 29:14,5.

³² Hûd 11/46.

³³ el-Enbiyâ 21/77.

³⁴ ez-Zâriyât 51/46; el-Hadîd 57/26.

³⁵ el-Mü'minûn 23/24; Sâd 38:2, Tahrîm 66/10.

³⁶ Hûd 11/42.

³⁷ Nûh 71/ 26-27.

Hız. Hûd ve Kavmi

Kur'ân kronolojisine göre, Hûd Peygamber, Nûh'un takipçisidir.³⁸ Hûd da kavmine her zaman Nûh ile aynı şekilde hitap eder ("Ey halkım! 'yâ kavmi'")³⁹ ve vahyin tebliğ edilmesinde aynı görevi üstlenir.⁴⁰ Ancak Hûd, selefenden daha eleştirel ve daha net ifadelerle konuşuyor görünmektedir. Bu yüzden halkını yalan uyduranlar, yalancılar⁴¹ düşünmeyenler⁴² ve cahil bir kavim⁴³ şeklinde eleştirir. Ayrıca şirk koşma günahından açıkça, şu sözlerle bahseder: "Ben Allah'ı şahit tutuyorum; siz de şahit olun ki sizin Allah'ı bırakıp da O'na ortak koştuklarınızdan uzağım..."⁴⁴ Hûd, dünyevîleşme ve kibir gibi günahlara yönelme söz konusu olduğunda açıkça, daha doğrusu Tanrı'nın Hûd peygamberin sözlerinden iktibas ettiği şekliyle daha açık ifadelerle kavmine: "Siz boş şeylerle uğraşarak her yüksek yere bir anıt mı dikersiniz? Temelli kalacağınızı umarak mı büyük konaklar yaparsınız? Gücünüzü hep zalim zorbalara gibi mi kullanırsınız?..."⁴⁵ diye seslenmektedir. Buna karşın o, muhaliflerinden "aptal ve yalancı"⁴⁶ ve hatta Tanrı adına yalan uydurmak itham ve iddialarını duymak durumunda kalmıştır.⁴⁷

Nûh'un aksine Hûd, hiçbir yerde; Tanrı ile diyalogda veya özel bir sohbetle, çoktanrıcılık eleştirisi açık olan bağlamlarda bile, kavminden veya onların soylularından (*mele'*) inanmayanlar (*kâfir*) veya çoktanrıcılar (*müşrik*) olarak bahsetmez. Onları yalan uyduranlar olarak tanımlar (*müfterûn*).⁴⁸ 11. surenin 52. ayetinde yer alan "günahkârlar" veya "kötülük yapanlar" (*mücrimîn*) ifadesi, Tanrı'nın vahyinden veya Tanrı'dan yüz çevirme tarzında değil bir dilek veya uyarı formunda kullanılmaktadır.

Öte yandan bu kavmi kâfir, daha belirgin "inkâr eden soylular" (*el-mele'u'l-lezînekeferû*)⁴⁹, "iman etmeyenler" (*mâ kânümü'minîn*), "Tanrı'nın ayetlerini yalanlayanlar" (*kezzebû bi-âyetinâ*),⁵⁰ "Tanrı'nın ayetlerini reddedenler" (*cehedû, yechedûn*, 11:59), günahkarlar/haksızlık yapanlar (*zâlimîn*)⁵¹, kötülük yapanlar (*mücrimîn*)⁵² veya "kibirli davrananlar" (*festekberû*)⁵³ şeklinde sert karakteristik özelliklerle niteleyen yine sadece Tanrı'dır.

³⁸ el-A'râf 7/69.

³⁹ el-A'râf 7/65.

⁴⁰ el-A'râf 7/69.

⁴¹ Hûd 11/50.

⁴² Hûd 11/51.

⁴³ el-Ahkâf 46/23.

⁴⁴ Hûd 11/54-55.

⁴⁵ eş-Şu'arâ 26/128-131.

⁴⁶ el-A'râf 7/66.

⁴⁷ el-Mü'minûn 23/38.

⁴⁸ Hûd 11/50.

⁴⁹ el-A'râf 7/66, el-Mü'minûn 23/33.

⁵⁰ el-A'râf 7/72.

⁵¹ el-Mü'minûn 23/41.

⁵² el-Furkân 25/22.

⁵³ Fussilet 41/15.

Hûd Peygamber örneğinde de bir insan hakkında, onu sosyal hayatta damgalayıcı ve hidayetini perdeleyici tarzda “inançsız/kâfir” gibi ağır bir yargıda bulunma hakkının yalnızca Tanrı’ya ait olduğunu görüyoruz.

Hz. Sâlih ve Kavmi

Hz. Sâlih ve Semûd kavmi hakkındaki Kur’ânî kıssada, Sâlih’in kavmine yönelik “Ey halkım!” şeklinde hitabı yer almaktayken halkın inançsızlığına dair bir içeriğe sahip hiçbir hitap şekli olmadığı gibi -bir istisna dışında- Tanrı’nın bir ayeti olan “dişi deve”yi öldürmeleri durumu da dâhil olmak üzere olumsuz üsluplu bir hitap şekli de bulunmamaktadır.⁵⁴ Bunun yerine Sâlih, uyarıcı ve öğüt verici bir tarzda konuşmaktadır. Bunun tek istisnası egemen sınıfla ilgili açık sözleridir: “Yeryüzünde düzeni bozan ama düzeltmeye yanaşmayan aşırıların istediklerini yapmayın.”⁵⁵

Diğer taraftan Allah, Semûd kavmini 22. surenin 44. ayetinde, Nûh, Hûd, İbrâhim, Lut, Şuayb ve Mûsâ peygamberlerin kavimleriyle -Mûsâ bağlamında Mısırlılar- birlikte inanmayanlar (kâfirûn) olarak nitelendirmektedir. Ayrıca Semûd kavmi ve bu kavmin soyluları (mele’) mesela nankör/inançsız (keferû),⁵⁶ kibirli (istekberû, krş. 7:75-76) ya da haksızlık yapan (zalemû)⁵⁷ kimseler olarak adlandırılmaktadır. Semûd kavmi, hidayete sırt çevirdiğinden 41. surenin 27. ayetine göre azaba müstahak olmuştur.

Hz. İbrâhim ve Kavmi

Hz. İbrâhim ile babası arasındaki diyalog birçok surede geçmektedir. Müşrik ve aynı zamanda put yontan babasına İbrâhim, el-En’âm6/74’te alıntıldığı şekliyle şöyle demektedir: “...Doğrusu ben seni de kavmini de apaçık bir sapkınlık içinde görüyorum.” (dalâlin mübîn). Yine İbrâhim’in dalâl ve onun türevlerini içeren ve Tanrı tarafından alıntılanan ifadeleri el-En’âm6/77., İbrâhim 14/36., el-Enbiyâ 21/54. veeş-Şu’arâ26/86. ayetlerinde aktarılmaktadır. İbrâhim eleştirilerini açıkça söylemektedir ve mesela o, putlara tapmayı şeytana tapmakla eş değer görmektedir.⁵⁸

Hz. İbrâhimde kâfir (inanmayan/inkâr eden) hitabını kullanmaz. Onun kıssasında özellikle ön planda tutulan “ortak koşma günahını (şirk)” işleyen kişilere hitaben kullanılacak müşrik (çoktanrı) hitabı, tek bir istisna dışında kıssada geçmez. İbrâhim’in kendisi için açıkça reddettiği ve inançsızlık, daha doğrusu inançsızlığın bir kategorisi olarak betimlenen ortak koşma günahından kıssada sıkça bahsedilir. Tanrı, İbrâhim’in ifadelerini şöyle alıntılar: “Ey kavmim! Ben, sizin (Allah’a) ortak koştuğunuz şeylerden uzağım.”⁵⁹ Bu günahın aynı doğrultuda betimlenmesi ve reddedilmesi Kur’ân’ın aşağıdaki ayetlerinde yer almaktadır.⁶⁰ Ve 6. surenin 79. ayetinde biraz önce söz edilen istisna durum

⁵⁴ el-A’râf 7/77.

⁵⁵ eş-Şu’arâ 26/151-152.

⁵⁶ Hûd 11/68.

⁵⁷ Hûd 11/67.

⁵⁸ Meryem 19/44-45.

⁵⁹ el-En’âm6/78.

⁶⁰ el-En’âm6/79-81; İbrâhîm 14/35.

bulunmaktadır. Her ne kadar buradaki *müşrikûn* nitelemesi İbrâhim tarafından kullanılıyor olsa da bir hitap şeklinde değil, kendisiyle çoktanrıcular (müşrikler) arasında - ki İbrâhim kendisini onlardan hep soyutlar- ayırt edici bir özellik olarak kullanılmaktadır.

Daha öncekilerde olduğu gibi bu kıssada da (kişiler hakkında) açık yargılar ve kesin etiketlemeler doğrudan Tanrı'nın hitabında yer bulur. *Küfür* kelimesi 2. surenin 258. ayetinde Tanrı'nın bir nitelemesi olarak İbrâhim ile kavga eden kraldan bahsedildiği yerde geçer: "Bunun üzerine inkârcı (*ellezî keferu*) ne diyeceğini bilemedi." 29. surenin 23. ayetinde başka bir örnek "*vellezîne keferû*" şeklinde benzer bir formda yer alır.

Lût ve Kavmi

Kur'ân'da özellikle eşcinsellik günahına karşı mücadele vermiş olan Lût'un kavmine yönelik eleştirileri anlatılmaktadır. Bu doğrultuda Lût'un kavmi hakkındaki betimlemeleri Tanrı tarafından şöyle aktarılır: ölçüsüz/aşırı (*müsrifûn*, 7:81), akli başında olmayan (*eleyseminküm racul^{ün} reşîd*),⁶¹ haddini aşan bir kavim (*kavm^{ün}âdûn*),⁶² nefret edilecek şeyler yapan (*innîli-^çamelikum mine'l-kâlîn*),⁶³ hayâsızlık yapan (*etetûna fâhişa*),⁶⁴ aptal/cahil kavim (*kavm^{ün} techalûn*),⁶⁵ ahlaksızlık yapanlar (*münker*),⁶⁶ ve bozgunculuk yapanlar (*müfsidîn*).⁶⁷

Doğrudan Tanrı tarafından ifade edilen eleştiri noktaları ise şunlardır: günahkarlar/kötülük yapanlar (*mücrimîn*),⁶⁸ çirkin işler yapanlar (*ye^çmelûne's-seyyiât^{im}*),⁶⁹ haksızlık yapanlar (*zâlimîn*),⁷⁰ çirkinlikler yapanlar (*te^çmelü'l-habâ'ise*),⁷¹ kötülük yapan/günahkar kavim (*kawmesev'in fâsikîn*),⁷² yoldan sapmış kimseler (*kavm^{ün} ye^çdilûn*).⁷³

İbrâhim ve elçilerle, daha doğrusu Lût'un kavmini cezalandırmak için görevlendirilen meleklerle ilgili kıssada meleklerin dilinden Lût'un kavmi hakkında şu ifadeler yer bulmaktadır: sapkın/haksızlık yapan bir halk (*ehlehâkânûzâlimîn*),⁷⁴ günahkar/kötülük yapan bir kavim (*kavm^{ün}mücrimîn*),⁷⁵ ve ölçüsüz/aşırıları (*musrifîn*).⁷⁶

⁶¹ Hûd 11/78.

⁶² eş-Şu'arâ 26/166.

⁶³ eş-Şu'arâ 26/168.

⁶⁴ en-Neml 27/54, el-Ankebût 29/28.

⁶⁵ en-Neml 27/55.

⁶⁶ el-Ankebût 29/29.

⁶⁷ el-Ankebût 29/30.

⁶⁸ el-A'râf 7/84.

⁶⁹ Hûd 11/78.

⁷⁰ Hûd 11/83.

⁷¹ el-Enbiyâ 21/74.

⁷² el-Enbiyâ 21/74.

⁷³ en-Neml 27/60.

⁷⁴ el-Ankebût 29/31.

⁷⁵ ez-Zâriyât 51/32.

⁷⁶ ez-Zâriyât 51/34.

Her ne kadar bu kavim hakkında yukarıdaki gibi açık sözler söylenmiş, eleştiriler yapılmış olsa da ilginç bir şekilde kıssanın bölümlerinde onlar hakkında ne inançsızlık (küfür) ne de ortak koşma (şirk) eleştirisi yapılmaktadır. Bununla birlikte bu kavmin inanmayan/kâfir bir insan topluluğu olduğu, Lût'un karısının (Nûh'un karısıyla birlikte) Allah tarafından doğrudan inançsızlık örneği (*ellezîne keferû*)⁷⁷ olarak gösterilmesinden ve onların dâhil olduğu bazı kavimlerin inançsız olarak nitelenmesi ve bundan dolayı cezalandırıldıklarının bildirilmesinden⁷⁸ anlaşılmalıdır.

Kronolojik sıralamaya göre yukarıdaki peygamberlerden sonra gelen İsmâil, İshâk, Yakûb ve Yûsuf peygamberler, ya sadece ismen anılmaktadırlar ya da onların önceki peygamberinkine benzer bir tebliğ vazifeleri yoktur. Yakûb peygamber, 12. surenin 87. ayetinde oğullarına "...Çünkü inkâr edenlerden başkası Allah'ın rahmetinden ümit kesmez!" hatırlatmasını yaparken *kavmü'l-kâfirûn* ifadesini kullanır. Bu kullanım hitap ifadesi değildir ve burada belirli bir inançsız topluluk kastedilmez. Bu tavır da terimin genel kullanımının -belirli bir insan topluluğunu hedeflemeden, onların yazgısını belirlemeden veya onlara hakaret etmeden- bir uyarı, ayırt edici bir özellik ve benzetme çerçevesinde olabileceğini göstermektedir.

Şuayb ve Kavmi

Bu kıssanın seyri önceki peygamberlerin kıssalarına benzemektedir. Şuayb da tevhîdinancını tebliğ etmiştir. O, kavminin durumu hakkında sadece eleştirilerde bulunurken Tanrı -yalnız kendisi- onları inançsızlar olarak nitelemiştir.⁷⁹

Bu kıssada Şuayb'ın "...Artık kâfir bir kavme nasıl acırım!"⁸⁰ sorusunu sorduğu Kur'ân ayeti bir istisna teşkil etmektedir. O, bu ifadeyi kavminden yüz çevirip ayrıldığında kullanmaktadır. Bu yüz çevirmenin tam olarak ne zaman olduğu, yani ilahi azaptan önce mi, yoksa sonra mı olduğu tefsir kaynaklarında ihtilafli bir konudur. Kelbî'den(ö. 633/1235) bir rivayetle Râzî, Şuayb'ın kavminden yüz çevirmesinin ve o soruyu sormasının ilâhî azaptan sonra olduğunu savunmaktadır. Tefsir bilginlerinin çoğu da aynı görüştedirler. Râzî'ye göre Şuayb'ın sorusu bir çeşit kendini teselli etme olarak anlaşılmalıdır. Çünkü söz konusu ayette geçen 'âsâ ifadesi sıradan bir üzüntü anlamında değil bilakis yoğun bir üzüntü/hüzün (*şiddetü'l-hüzn*) anlamına gelmektedir. Kısacası Şuayb, uzun yıllar süren arayışlarına rağmen kavminin hidayet yolunu tercih etmemesi üzerine çok üzüntülüdür ve bir teselli yolu aramaktadır.⁸¹ Dolayısıyla Şuayb'ın söz konusu sorusu ve "*kavmü'l-kâfirûn*" ifadesini kullanması zannedileceği şekliyle doğrudan kendi kavmine yönelik değildir. Onun sorusu kavminin inanmayanlar olarak nihaî durumları ortaya çıktıktan sonra kendi kendisine yönelttiği bir sorudur.

⁷⁷ et-Tahrîm 66/10.

⁷⁸ el-Hac 22/44.

⁷⁹ el-A'râf 7/90, el-Hac 22/44.

⁸⁰ el-A'râf 7/93.

⁸¹ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 14 /190.

Ayrıca Onun halkına hitap şekli daima önceki peygamberlerin hitabı gibi, "Ey halkım! (ya kavmi)" şeklinde olmuştur.

Mûsâ, Firavun ve İsrâiloğulları

Hız. Mûsâ'nın kıssası, Kur'ân'da en çok anlatılan, en uzun kıssadır ve aynı zamanda bizim konumuza ilişkin birçok ilginç gerçek ve bakış açısı ihtiva etmektedir. Mûsâpeygamberlik öyküsü iki bölümde incelenebilir: Mısır'da, Firavun örneğinde inançsızlığın açıkça ortaya çıktığı "çıkıştan" (*Exodus*) önceki peygamberlik ve buzağı öyküsüne özel bir vurguyla başlayan "çıkıştan" sonraki peygamberlik.

İlginçtir ki Mûsâkıssasında *küfür* kelimesi ve türevleri sezgisel olarak beklenebileceği kadar sık görünmüyor. Bu kelimenin Tanrı tarafından doğrudan kullanılması da sadece Firavun'a ve kavmine yönelik değildir. Firavun ve halkı bazı ayetlerde⁸²kâfir olarak nitelendirilirken, 2. surenin 93. ayetinde İsrâiloğullarından bazılarının kalplerindeki inançsızlık, "İnkârları (*küfrihim*) yüzünden kalpleri buzağı sevgisiyle dopdoluydu." şeklinde dışa vurulmaktadır. Bir diğer inançsızlık ifşası da 2. surenin 61. ayetinde onlar tarafından ayetlerin inkâr edildiğinin ve bazı peygamberlerin öldürüldüğünün belirtildiği yerde yapılmaktadır. Bu ayetlerin açıkça Mûsâ'nın hikâyesi ile ilgili olduğu not edilmelidir. Buna karşın Kur'ân'da, Tanrı'nın İsrâiloğulları'ndan bazılarını, İsa'ya ve Muhammed'e inen vahiyleri reddetmelerinden dolayı inançsız olarak nitelediği başka ayetler de bulunmaktadır.

Mûsâyaptığı bir açıklamada *küfür* kelimesini kullandığı Tanrı tarafından bildirilmektedir. Bu kullanımların Firavun'a yönelik değil de İsrailoğulları'na yönelik olması da aynı derecede ilginçtir. Ancak burada söz konusu olan inançsızlığa düşmemek için yapılan hatırlatmalardır.⁸³ Ve yine Mûsâ'nın, halkının kendisini inançsızlığa ve çok-tanrıcılığa davetini reddetmesidir⁸⁴söz konusu olan. Ancak inanan bir Mümin için korkunç olan bu davet karşısında daveti yapanlar yine de kâfir olarak etiketlenmez. Mûsâkavmini, daha doğrusu kavminin bir kısmını, onların inançsızlığı (*küfrünü*) ve ortak koşma (*şirk*) günahları buzağı heykeli yapımlarıyla açıkça ortaya çıkmış olmasına rağmen kâfir veya müşrik olmakla suçlamamaktadır. Bunun yerine Mûsâ onları *zulüm* gibi kavramlarla eleştirmekte, kendi kendilerine haksızlık yaptıklarını düşünmelerini istemektedir.⁸⁵ Başka bir yerdeo, kavmini Tanrı'nın şehre girme emrini yerine getirmediği için *fâsikîn* (günahkar/yoldan çıkmış)⁸⁶ olarak nitelendirmektedir. Hatta İsrâiloğulları'nın Mûsâ'dan kendileri için bir tanrı yapmasını (*ic'âl*)⁸⁷ istemelerinde bile Mûsâ, bu davranışı bazı

⁸² el-Enfâl 8/52, el-Hac 22/44, en-Neml 27/14, el-Mü'min 40/25.

⁸³ İbrâhîm 14/7.

⁸⁴ el-Mü'min 40/42.

⁸⁵ el-Bakara 2/54.

⁸⁶ el-Mâide 5/25.

⁸⁷ İnançlı İsrailoğulları'nın Mûsâ'dan kendileri için bir tanrı yapma talebi (el-Arâf 7/138) ve aynı zamanda Tanrı'yı görme isteği (el-Bakara 2/55) -Mekkeli müşriklerin de aynı şekilde davranmaları...(el-Bakara 2/118; el-Furkân 25/21)- bu açıdan bakıldığında henüz terk edilemeyen bir alışkanlıktan -Mısır'daki hayatın hatırası zihinlerde tazedir. - ya da iyi niyetli, cahilce bir tutumdan kaynaklanmaktadır.bkz. Inam, *Dimensionen der Sünde*, 170.

radikal çevrelerin bugün olumlayarak uygulayacağı şekilde kâfirlikle suçlamamakta; bunun yerine onlara aptal/cahil insanlar olduklarını (*innekom kavmⁱⁿtechelûn*)⁸⁸ söylemektedir. O, ne inançsız Mısır halkını, ne de Firavun'u kâfirler/inançsızlar olarak etiketlemekte, buna karşın ilginç bir şekilde Firavun, Mûsâ'yı nankör anlamıyla⁸⁹ da olsa *kâfir* hitabıyla suçlamaktadır.

Tanrı'nın İsrâiloğulları'nı ve Mısırlıları kusur ve günahlarından dolayı azarlamasının başka birçok formu bulunmaktadır. Ancak bunlar üzerinde daha fazla ayrıntıya girmek çalışmanın kapsamını aşmaktadır. Bu sebeple şu örneklerle yetinilmiştir: haksızlık yapanlar (*zâlimîn*)⁹⁰,günahkar/yoldan çıkmış (*fâsık*)⁹¹, kibirliler ve kendilerini büyük görenler (*festekberû, kavmen^âlîn*).⁹²

Süleyman ve Sebe Kraliçesi

Konumuz açısından önem arz eden bir sonraki peygamber kıssası, Süleyman'ın kıssasıdır. O'nun kıssasında Sebe halkının, soyluları ve kraliçeleriyle güneşe ibadet ettikleri ve bu ortak koşmanın Hüdühüd'ün getirdiği haberde zikredildiği belirtilmesine rağmen, Süleyman onlara yönelik inançsız gibi herhangi bir belirleyici hitap ve etiketleme kullanmamaktadır.

Buna karşın Sebe halkı, Tanrı tarafından inançsız bir halk olarak nitelenmektedir (*kavmⁱⁿ kâfirîn*).⁹³

Yûnus ve İlyâs'ın kısa öykülerinde peygamberlerin tebliğ vazifelerinden kısaca bahsedilmektedir. Bu öykülerde de peygamberler tarafından doğrudan kavimlerine yönelik *küfür* ve *şirk* ifadeleri kullanılmamıştır.

İsâ, İsrâiloğulları ve Hıristiyanlar

İsâ'dan, onun konuşma ve ifadelerinden söz eden pek çok Kur'ân ayetinde *küfür* ve *şirk* sözcükleri ile bunlardan türetilmiş sözcükler, belli insanlara yönelik olarak bir kez bile kullanılmamaktadır. Buna karşın İsrâiloğulları'na ve Hıristiyanlara yönelik Tanrı'nın net inançsız/kâfir adlandırması ayetlerde yer almaktadır. Diğer başka ayetlerde⁹⁴ de onlar, hepsi dâhil edilmese de *küfür* kavramıyla ilişkilendirilmektedir. İsrâiloğulları'nın bir kısmı

⁸⁸ el-A'râf 7/138.

⁸⁹ eş-Şuarâ 26/19.

⁹⁰ el-Bakara 2/51, 92,246; el-Enfâl 8/54.

⁹¹ el-Mâide 5/26, Neml 27/12.

⁹² el-Mü'minûn 23/46.

⁹³ es-Sebe' 34/7'de Sebe halkının inançsızlıklarından (*kefûra*) dolayı cezalandırıldığı bildirilmektedir. Tefsirlere göre burada söz konusu olan halk; Belkis olarak meşhur olan kraliçenin halkı değildir. bkz. Muhammed b. Ahmed Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmî'l-Kur'ân* (Beyrut: 1985), 17 / 287 v.d.

⁹⁴ Âl-i İmrân 3/55, en-Nisâ 4/156-159, es-Sâf 61/14.

İsâ'nın mesajını kabul etmedikleri ve O'nu öldürmeye çalıştıkları⁹⁵ içinyine Hıristiyanların da bir kısmı Tanrı'nın oğlu ve teslis öğretisi sebebiyle aynı hükme dâhil edilmektedir.⁹⁶

Hz. Muhammet ve Mekkeliler

İslâm'ın son peygamberi Muhammet'e gelince Kur'ân'da, *küfür* kelimesi ve türevlerinin konumuz bağlamında, Hz. Muhammet tarafından belli insanlara yönelik olarak kullanıldığı vaki değildir. Hz. Peygamber'den gelen rivayetlerde de -ondan önceki peygamberlerde olduğu gibi- *küfür* ve *şirk* ifadeleriyle hitap etme pratiği yoktur. Tarafımızdan gerçekleştirilen doktora çalışmasında Kur'ân'da geçen günah kavramları - *küfür* kavramı da dâhil olarak- incelenmiş ve bunların kullanımlarıyla rivayetlerdeki kullanımlar karşılaştırılmıştır. Bu karşılaştırmada Wensinck'in "Concordance et Indices de la Tradition Musulmane (1936)" adlı eseri kullanılmış ve içinde *küfür* kavramı ve türevleri geçen rivayetler incelenmiştir. *Kâfirûn (inanmayanlar)* formu yalnızca Hz. Muhammet'in Müslümanları, bir mümini *kâfir* olarak niteleme konusunda, "Eğer nitelenen *kâfir* değilse, niteleyenin kendisi *kâfir* olabilir."⁹⁷ şeklinde uyardığı bir rivayette (farklı rivayet zincirleri ile ama içerik olarak aynı versiyon) geçmektedir. Bu, Hz. Muhammet'in hiçbir zaman kendi rızasıyla Müslümanları veya Müslüman olmayanları inkâr edenler olarak nitelendirmediği anlamına gelmektedir. Yaptığı uyarı O'nun, insanları "inançsız" olarak karakterize etmenin tesir gücünü ve ölümcül ağırlığının/kaderciliğin bilincinde olduğunu gösterir.

Eğer Hz. Muhammet, *el-Kâfirûn* sûresinde yer alan hayatî ve kaderi betimleyici önemde ciddi bir kavramı her şeye rağmen doğrudan insanlara yönelik bir hitap olarak kullanıyorsa, bunu Tanrı'nın "De ki! (*kul*)" emrignereğince yapmaktadır. *El-Kâfirûn* suresinin iniş sebebi (*esbâbü'n-nüzûl*) şu şekildedir: Çoktanrıçı/Müşrik Mekkeliler, Hz. Muhammet'e İslâmî bakış açısından korkunç olan; bir yıl onun Tanrısı'na, bir yıl Mekkelilerin tanrılarına ibadet edilmesi teklifini sunarlar. Buna karşılık Hz. Peygamber sessiz kalır ve ardından bu sure teklifin kat'î olarak reddi olacak şekilde vahyedilir. Râzî'nin tefsirinde bu hitabın kırk üç muhtemel açıklaması yapılmaktadır. 'Konuşmacı boyutları'nın ayrımı konusu bağlamında ilginç olan bir tefsir şöyledir: Peygamberin kendisi hoşgörü ve yumuşaklıkla mükellef olduğundan ve "*kâfirûn*" hitabı -diyor Râzî- çirkin (*eşna'*) ve iğrenç (*ebşa'*) olduğundan; Tanrı bu ayetin başına, Mekkelileri inancsızlar olarak niteleyenin Muhammet olmadığı fark edilsin, bu hitabı kullanması emrini Tanrı'nın verdiği hususu açıklığa kavuşsun diye emir kipi "*kul*" yerleştirdi. Eğer ayetin başlangıç kısmı olmasaydı -diye devam ediyor Râzî- Mekkeliler, Muhammet'in ağzından inancsızlar gibi bir tepki beklemediklerinden hakarete uğramış olacaktı. Ayrıca buradaki "*kâfirûn*" hitabı sadece, Peygambere söz konusu teklifi yapan Mekkelilere yönelik olarak kullanılmaktadır.⁹⁸

⁹⁵ el-Bakara 2/87, Âl-i İmrân 3/55, et-Tevbe 9/30-31.

⁹⁶ el-Maide 5/17, 72-75, 116-118, et-Tevbe 9/30-31.

⁹⁷ Inam, *Dimensionen der Sünde*, 218.

⁹⁸ Razî, *Mefâtihu'l-gayb*, 32 /136-144.

Peygamber, inananların bireysel davranışları toplumda ciddi suçlamalara yol açtığına bile Tanrı'nın konuşmacı boyutuna dayanan bu düstura uyuyordu. Büyük norm ihlalleri söz konusu olduğunda dahi o, ilgili kimseler hakkında (yalnızca kendisinin bildiği münafıklar da dahil olmak üzere) inançsızlık/kâfirlik veya ikiyüzlülük (münâfiklik) ile betimlemedi. Bunun yerine onları Müslüman cemaatin bir parçası olarak görmeyi tercih etti.⁹⁹

Sonuç

Bu makalede "Kim, kimi, hangi meşruiyetle kâfir diye adlandırabilir?" temel sorusuna dayanarak yapılan açıklamalar, "küfür" teriminin hiçbir şekilde olgusal bir saptama olmadığını, sadece ağır bir değer yargısı olduğunu göstermektedir. *Kâfir* kavramı, türevleriyle birlikte İslamî gelenekte ve Kur'ân'da, bu şekilde nitelenen kimsenin hem bu dünyada hem öbür dünyadaki kaderine dokunan çağrışımlara sahiptir. Bu sebeple sadece bu sorunun aşkın boyutuna duyulan saygıdan değil, aynı zamanda bütün peygamberlerin bu sorun karşısında neden geri durmaya yönlendirdiklerinin sebebini de açıklayan Tanrı'nın kulları üzerinde yalnızca O'nun tasarrufa sahip olduğunun açık, mütevazı ve ilham veren bilinciyle bu konuya yaklaşılması gerekmektedir. Bu yaklaşım aynı zamanda Tanrı'nın konuşmacı boyutu karşısında duyulan huşu ve korku olarak da anlaşılabilir. Hz. Peygamber'in tutumu ve pratiği, Kur'ân'daki diğer peygamberlerin kıssalarındaki tutum ve pratiğini de temsil eder. Böylelikle Tanrı'nın elçilerinin ahenkli ve tutarlı davranma şekli (*sünnet*) oluşmaktadır. Onlar, Tanrı'nın hükmünün önüne geçmediler, bilakis onuniyi örneklerin gerçekleştirilmesi konusundaki talimatlarına uydular, hoşgörü gösterdiler ve iyiliği emrettiler.¹⁰⁰ Bu bağlamda "konuşmacı boyutu" yaklaşımı, *tekfir*-sorunsalının düzgüsellğinde (Normativität) önemli bir rol oynamaktadır. Çünkü Müslümanlar için Kur'ân'da konuşan Tanrı'dır ve her şeye kadir ve her şeyi bilen Tanrı olarak O, inanç ve öbür dünya saadeti konusunda kesin, kural koyucu bir iradeye sahiptir. Böylelikle her şeyi layık olduğu adla adlandırma/tanımlama hak ve yetkisi O'nundur. Bu sebeple inançsızların Kuran'da özgürce ve açıkça bu şekilde isimlendirilmiş olmaları ve kendilerine dolaylı olarak böyle hitap edilmiş olması ve kıyaslandığında farklı bir konuşmacı boyutunda olan peygamberlerin bu ayrıcalığı kullanamaması şaşırtıcı değildir. Çünkü onlar yumuşaklık ve hassasiyet göstermekle mükelleftirler ve bu tutum onların karakterlerine uygundur.¹⁰¹ Buna karşın inançsızların günahkar durumları daha doğrusu eylemleri peygamberler tarafından defalarca açıkça dile getirilmiş, eleştirilmiş ve kınanmıştır. Onların bu hal ve eylemleri "*kâfirûn*" ifadesine kıyasla hiç de sadra şifa olmayan ve bir insanın öbür dünyadaki durumu hakkında yargı içermeyen -ki buna sadece Tanrı yetkilidir- sözlerle değerlendirilmektedir. Bu çerçevede peygamberlere ait hitap formları genellikle günahkârlar/haksızlık yapanlar (*zâlimîn*) veya ölçüsüz/aşırıları (*müsrifîn*) ve benzeri şekillerdedir.

⁹⁹ Kurtubî, *el-Câmi'*, 1/ 455-457; Sadık Kılıç, *Kur'ân'a Göre Nifâk* (İstanbul: Furkan Yayınları, 1982), 41 v.d.

¹⁰⁰ el-A'râf 7/157, 199.

¹⁰¹ el-Enbiya 21/107; Âl-i İmrân 3/159; et-Tevbe 9/128.

Kur'ân'daki peygamber kıssalarından ve peygamberlerin Tanrı tarafından alıntılanan ifadelerinden anlaşılmaktadır ki, Tanrı'nın ve O'nun peygamberlerinin farklı konuşmacı boyutlarını kullanmaları Tanrı'ya ve peygamberlere farklı iletişim biçimleri ve meşruiyetleri vermektedir. Bu durum özellikle Hz. Muhammet ve Hz. Mûsâ'nın uygulama örneklerinde ve tepkilerinde açıklığa kavuşturulmaktadır. Hz. Muhammet münafıklıklarını bildiği kimseleri ifşa ederek tezyif etmemiş veya onları imha edilesiler olarak sınıflandırmamış; Hz. Mûsâ da buzağıya tapan kavminden kimseleri bu yaptıkları açık bir inkâr olsa da kâfirler olarak yargılamamıştır. Ancak İslâm tarihinde *tekfir* pratiği uygulayan birçok Müslüman ve bilgin bu örnek duruşu gösterememiştir. Onlar; Tanrı'nın kelamındaki konuşmacı boyutlarını karıştırmışlar, peygamberlerin bu konudaki itina gösteren tutumlarını (*sünnet*) izlemek yerine Tanrı'nın ifade biçimini taklit etmişlerdir. O'nun ifade biçiminin özümsemesi ise yakından bakılırsa Tanrı'dan rol çalmaya çalışmak, O'nun otoritesine ve insanlar üzerindeki gücüne öykünmektir. Elbette böyle müstağni bir tutumu hiçbir Müslüman tercih edemez ve bilinçli olarak deneyemez. Konuşmacı boyutlarının kategorik ayrımı bizim, *tekfir*-pratiğini yalnızca Müslümanlara karşı değil başka inançtan kimselere de uygulamanın yanlış olduğunu ve hiçbir meşruiyete dayanmadığını anlamamıza yardımcı olmaktadır.

Başkalarının âhiret hayatını etkileyebilecek türden *kader*-hükümünü vermemek ve bu işi Tanrı'ya bırakmak her Müslüman'ın görevi olmalıdır. Bir Müslüman, muhalif görüşlere dair yargılarında insan onuruna yaraşır ölçüleri koruyan peygamberlerin örnekliğine güvenmelidir.

Kaynakça

- Bağdâdî, Ebû Mansûr Abdülkâhir el-Bağdâdî. *el-Fark beyne'l-firak*. İngilizceye çev. Kate C. Seelye. New York: 1920.
- Cerrahoğlu, İ. Lütfi. *Tefsir Usûlü*. Ankara: 1971.
- Goldziher, Ignaz. *Vorlesungen über den Islam*. Darmstadt: y.y. 1963.
- İbn Teymiyye. *Kitabü'l-îmân*. Dâru'l-furkân, ts.
- İnam, Ahmet. *Die theologischen, juristischen und sozialen Dimensionen der Sünde im Koran*. Köln: y.y. 2016.
- İnam, Ahmet. "Analyse der Sprecherdimension im Koran: die Thematik der Sündenübertragung Hâbîl und Qâbîl: Wer sagt was und wer verurteilt wen?". *Johann Wolfgang Goethe-Universität*, 2019.
- Izutsu, Toshihiko. *The Concept of Belief in Islamic Theology: a semantic analysis of iman and islam*. Salem/New Hampshire: 1988.
- Kılıç, Sadık. *Kur'ân'a Göre Nifâk*. İstanbul: Furkan, 1982.
- Kurtubî, Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi' li-hkâmi'l-Kur'ân*, Beyrut: 1985.

- Pampus, Karl Heinz. *Studien zum Minderheitenproblem im Islam, Über die Rolle der Ḥārīġiyaim frühen Islam*. Wiesbaden: 1980.
- Râzî, Fahreddîn. *Mefâtîhu'l-gayb / et-Tefsîru'l-kebîr*. Beyrut: Dâru'l-fikr, 1981.
- Rippin, Andrew. *Muslims: Their religious Beliefs and practices*. New York: 2005.
- Şehristânî, Ebûl-Feth Muhammed. *el-Milel ve'n-nihal*. Almancaya çev. Theodor Haarbrücker, *Religionspartheien und Philosophenschulen*, Halle: 1850.
- Salih, Subhi. *Mebâhis fi'ulûmi'l-Kur'ân*. Beyrut: y.y. 2009.
- Schöck, Cornelia. *Koranexegese, Grammatik und Logik: Zum Verhältnis von arabischer und aristotelischer Urteils-, Konsequenz- und Schlusslehre*. Leiden: 2005.
- Suyûtî, Celâleddin. *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'ân*. Suudi Arabistan: Merkezü'd-dirâsâti'l-Kur'âniyye, 1496.
- Madelung, Wilferd. "Der Kalâm" in: *Grundriß der arabischen Philologie*. Yayınlayan: Helmut Gätje, Wiesbaden: 1987.
- van Ess, Josef, *Theologie und Gesellschaft im 2. und 3. Jahrhundert Hidschra*. Berlin/New York 1991-1997.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Tekfir". *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. Ankara: 2011.
- Zick Andrew (v.d.). *Lasset uns insha'a Allah ein Plan machen*. Ed. Michael Kiefer (vd.). Wiesbaden: Springer VS, 2018.